

ВІД ТРЬОХ ДО СЕМИ. ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДОШКІЛЬНИКІВ

Кожного педагога, безперечно, хвилює питання, наскільки результативною є його робота. Утім, чи всі замислювалися над тим, що критерії цієї результативності можуть бути не лише педагогічними, а й психологічними.

Основним психологічним чинником ефективності виховної роботи є готовність дитини до переходу на наступний етап психічного розвитку, або, інакше кажучи; - «завершеність», «сформованість» вікової характеристики. Відтак, педагоги, практикуючи психологи мають добре орієнтуватись у вікових психічних особливостях дошкільників. Маючи перед собою, цілісну психологічну картину «від трьох до семи», можна успішно враховувати у виховній роботі «зони найближчого розвитку».

ТРЕТІЙ РІК ЖИТТЯ

Психічні новоутворення цього віку сконцентровані навколо «Я» дитини. Їх сутність — у психологічному відокремленні «Я» дитини од дорослих, завдяки усвідомленню нею власних, нехай мінімальних, досягнень. Не вмючи адекватно оцінити свої можливості, малюк прагне самостійності, вважає себе дорослим, а тому негативно реагує на надмірне піклування з боку дорослих. І на третьому році життя вдосконалюються сенсорні можливості дитини: інтенсивно розвиваються зорова, слухова, тактильна чутливість, координуються рухи рук та очей. До кінця року діти непогано орієнтуються у найближчому просторі (кімнаті, дворі, майданчику дитячого садка), розрізняють напрямки вперед-назад, угору-вниз. Утім, ще припускаються помилок у часових позначеннях «сьогодні», «учора», «завтра».

Увага ще недостатньо стійка, зате збільшується кількість об'єктів, які привертають увагу дітей, а також час, протягом якого діти утримують її. Так, предметом уваги малюків стають дорослі, діти, мовлення, музика, співи. Наприкінці року слово вихователя може привертати увагу дітей 10—12 хвилин, що сприяє проведенню нетривалих занять.

Третій рік життя — період розквіту мовлення дитини. Малюк розуміє зміст не лише окремих слів та висловів щодо конкретних подій його життя, а й невеличких оповідань, казок, віршів, тобто того, що знаходиться за межами сприймання. До кінця року активне мовлення нагадує вже мовлення дошкільника: діти вживають складні речення, приєднання, сполучники. З'являється неабиякий інтерес до мовлення інших людей. Цікаво, що малюки починають помічати певні помилки у мовленні оточуючих та емоційно виправляти їх. Мовні досягнення сприяють прогресивним зрушенням в усіх психічних процесах.

Інтелектуальний розвиток дитини сягає якісно нового рівня. Спостерігається висока здатність до спостереження, порівняння: діти не лише помічають нові предмети, а й швидко розрізняють їх за певними ознаками. Характерною особливістю розвитку інтелекту в цьому віці є висока допитливість, яка виявляється у постійних «Що це?», «Коли?», «Чому?», «Навіщо?». З'являються перші узагальнення (чашка — це не лише та, з якої я п'ю, а й інша теж), абстрактні поняття (добре, погано).

У цей період краще розвинена образна пам'ять, тому діти легше запам'ятовують емоційно поданий та ілюстративно-забарвлений матеріал.

Змістовнішим стає емоційне життя дітей: під впливом дорослих з'являються емоції радості, здивування, смутку, спостерігається емоційно забарвлене ставлення до інших осіб (симпатія, антипатія, ознаки співчуття). У деяких дітей можна побачити емоційні вияви щодо естетичних об'єктів.

Прогресивні зрушення відбуваються у вольовій сфері: діти поступово навчаються контролювати свої дії, долати доступні перешкоди, виконувати деякі нескладні доручення дорослих. Утім, дитині третього року життя легше виконати інструкцію дорослого, ніж утриматися від бажаної дії.

Саме, в цей віковий період закладаються основи для продуктивних видів діяльності: діти докладають певних вольових зусиль, використовують набуті знання, уміння, навички та досягають певного успіху. Важливим засобом самоствердження дитини є оцінювання її досягнень з боку дорослого. Тому діти постійно запитують дорослого, очікуючи на схвалення: «Чи добре я стрибав?», «Я правильно вимовляю?» тощо. При цьому виявляється своєрідна закономір-

ність: з яких приводів діти очікують оцінювань, з таких самих приводів згодом вони починають оцінювати дорослих.

До кінця року значно зростає інтерес до особистості дорослих, їхньої діяльності, подій життя, внутрішнього світу. Це виявляється у запитаннях; «А де ти живеш?», «А тобі подобаються квіточки?», «Чи ти вмієш малювати?», «Тобі хотілося б піти до річки?». Діти виявляють ініціативу до спільної з дорослим гри чи інших видів діяльності (малювання, конструювання тощо), активніше вживають займеш пік «ми».

На третьому році життя формується потреба у спілкуванні з однолітками, змінюється ставлення до них: зникають неспецифічні дії, які були характерними для попередніх етапів (смикання, кусання тощо); одноліток уже сприймається не як об'єкт, а як суб'єкт, тобто така сама дитина. Виникає інтерес до дій інших дітей, потреба спостерігати їхню гру, інші види діяльності. З'являється принципово нова форма спілкування — емоційно забарвлені ігрові дії, за допомогою яких дитина демонструє одноліткові свої вміння та запрошує до спільних дій.

Піднесення спілкування з дорослими й однолітками на новий якісний рівень є суттєвим кроком у загальному психічному розвитку дитини на третьому році життя.

ЧЕТВЕРТИЙ РІК ЖИТТЯ

На цьому віковому етапі значних прогресивних змін зазнають психічні процеси, діяльність дитини, які набувають більш цілеспрямованого характеру.

Відчуття та сприймання. Підвищується здатність аналізаторів до диференціації (розрізнення) властивостей предметів і явищ. Особливо це стосується зорових відчуттів, зокрема диференціації яскравості, насиченості кольорів, їх відтінків, які стають дедалі точнішими. Так, діти правильно відрізняють і називають основні спектральні кольори, але ще помиляються в розрізненні їх відтінків.

Характерним для цього віку є випадки неадекватного вибору кольору для зафарбовування контурних предметів, які намальовані самою дитиною або запропоновані дорослим. Так, яблуко на малюнку малюка може бути синім. Чому? Бо виявляється для нього синій колір — найулюбленіший. Утім, у дитини може бути її недостатньо розвинена здатність відтворювати в пам'яті образ предмета.

Пам'ять. Оскільки у цьому віці недостатньо розвинена довільність усіх психічних процесів, у пам'яті дитини переважають мимовільні запам'ятовування та згадування. При цьому переважає наочно-образна та рухова пам'ять. Щодо обсягу пам'яті — дитина, як правило, здатна запам'ятовувати 2 слова із 10 запропонованих, а також не більше 4-х предметів або їх відображень з 10—15, що пред'являлись.

Серед психологів поширений вислів: «Пам'ять дитини — це її почуття та інтереси». Тобто найлегше дітям, особливо молодшого дошкільного віку, запам'ятовується те, що справило на них емоційне враження, викликало здивування, замилювання, захоплення. Отже, на процес запам'ятовування в цьому віці позитивно впливають новизна, емоційна забарвленість матеріалу, яскравість образів, із якими ознайомлюють дітей.

Мовлення. Найхарактернішою особливістю розвитку мовлення} цьому віці є особливий інтерес де мови, значення слів, граматичних форм, який виявляється в запитаннях: «Що означає слово..?», «А як правильно сказати..?» тощо. Діти дуже люблять ігри на підбір епітетів. Спостерігається швидкий темп зростання обсягу активного словника за рахунок не лише іменників та дієслів, а й інших частин мови.

Мислення. Словесне мислення розвинене ще недостатньо. Переважає мислення дієве, тобто вирішення певного завдання відбувається безпосередньо у процесі діяльності. Спостерігаються розбіжності між тим, як дитина ставить перед собою завдання та процесом її реалізації. Так, наприклад, дитина замислила намалювати квітку. Утім, під час роботи на папері з'являються трава, будинок, сонечко та інші деталі.

Увага. Значно збільшується обсяг мимовільної уваги, підвищується її стійкість, тобто час, протягом якого дитина може утримувати увагу на певному предметі або дії. Та якщо дитина на четвертому році життя може гратися до 50 хвилин, то розглядати малюнок або картину вона здатна не більше як 8—10 секунд.

Діяльність. Дії дітей набувають певної цілеспрямованості. Інтенсивно розвивається здатність до сюжетно-рольової гри, утім, дії партнерів ще недостатньо узгоджуються, сюжет не-

стійкий та легко змінюється впродовж однієї гри, до того ж сюжетні дії ще одноманітні. Незважаючи на те, що ігрові образи ще нечіткі (в одній особі може втілюватись образ літака та пілота тощо), уже спостерігається обмеження дій дитини рольовими обов'язками.

Уява має переважно мимовільний характер. Образи уяви нестійкі; упродовж гри, малювання діти часто змінюють задум. Відмінною рисою уяви дітей цього віку є надзвичайна яскравість: вони легко перевтілюються в героїв казок, вистав і навіть власних малюнків. Сюжети для читання та оповідань слід підбирати дуже обережно, позаяк діти схильні до сильних переживань.

Спілкування. Дорослий уже не є для дитини лише джерелом піклування, а стає партнером зі спільної діяльності (ігрової, пізнавальної тощо). Дорослий стає для дитини старшим товаришем, якому можна розповісти про свої турботи, радощі, інтерес до внутрішнього світу та життєдіяльності дорослих.

Посилюється потреба у спілкуванні з однолітками. Діти стають чутливішими до проблем та емоційного стану однолітків. Утім, дитина цього віку ще вирізняється слабкістю нервової системи, тому навіть невелика кількість дітей може превтомити малюка. Він часом прагне пограти наодинці, і цьому не слід перешкоджати.

У цей період суттєво зростає здатність дитини до самостійних дій (удосконалюються навички самообслуговування, розширюється спектр ігрових дій, рухів). Фігура дорослої людини не втрачає для маляти провідного значення. Змінюються лише потреби у спілкуванні з дорослим: етап спільного виконання дій поступово завершується. Натомість дорослий стає джерелом задоволення дедалі зростаючої пізнавальної активності дитини.

П'ЯТИЙ РІК ЖИТТЯ

Відчуття та сприймання. Якщо на попередніх етапах психічного розвитку помітно вдосконалювалася діяльність окремих органів чуття, то на 5-му році життя дитини можна помітити значну узгодженість у їх функціонуванні між собою та другою сигнальною системою. Отже, відбувається інтенсивний розвиток сприймання: дитина вже реагує не лише на окремі властивості предметів (колір, форма тощо), а й починає орієнтуватись у їх сутності (внутрішня будова, призначення, способи застосування тощо).

Необхідно пам'ятати, що органи чуття дитини цього віку, особливо слуху та зору, мають підвищену чутливість до відповідних подразників, тому потребують чуйного ставлення з боку дорослих. Слід пам'ятати про неабияку шкідливість для здоров'я дітей надмірно голосних звуків (особливо під час сну, відпочинку, прогулянок на природу), а також недостатнього освітлення у процесі регламентованих видів діяльності.

Мова. На 5-му році життя мовна діяльність посідає чи не найперше місце у загальній активності дитини. Суттєво розширюється словниковий запас, зокрема збільшується кількість слів-понять, дієслів, прикметників, що позначають особливості життєдіяльності людини; її дії, стани, переживання.

Характерною особливістю мовлення цього віку є чутливість до вимови, постійне прагнення справлятися у мовній діяльності. Діти висловлюють прохання пояснити, чому треба казати саме так, як правильно вимовляти слова, як можна те саме сказати по-іншому. Засвоївши певні правила мовлення, вони ретельно стежать за вимовою оточуючих, емоційно виправляють, почувши мовні помилки. Таке своєрідне самовправління не слід обмежувати. У разі потреби — скоригувати форму зауважень, які робить дитина.

Спілкування з однолітками та гра. У цей віковий період діти починають усвідомлювати своє місце та роль у групі однолітків. Можна спостерігати певні ознаки появи лідерства. Формується вибіркоче ставлення до партнерів зі спілкування.

Основним засобом спілкування з однолітком стає мова. Завдяки розвитку мовлення, довільності пізнавальних психічних процесів стає можливою поява розгорнутих спільних рольових дій, урізноманітнення сюжетів. Та сама рольова гра може тривати протягом кількох днів з різними варіаціями сюжетних ліній.

Утім, унаслідок стомлюваності психічних процесів та нервової системи, діти в цьому віці подеколи прагнуть до усамітнення, якому не варто заважати.

Спілкування з дорослими має певну специфіку. Якщо у стосунках із близькими та добре знайомими людьми діти, як правило, виявляють упевненість, довірливість, спокій, зацікавленість.

ність у контактах, то у присутності сторонніх — сором'язливість, неспокій, утім, поряд із цим демонструють, інтерес до незнайомця, бажання поспілкуватися з ним.

Ще одна особливість цього віку — діти дуже чутливі до настрою, емоційного стану дорослих, його мовлення, рухів. З одного боку, це потребує бережливого ставлення до дитини, з іншого — урахування того, що саме ця особливість зумовлює наслідування дітьми поведінки, дій дорослою, його ставлення до довкілля.

ШОСТИЙ РІК ЖИТТЯ

Однією з основних особливостей психіки дитини 6-го року життя є значне вдосконалення мимовільних та довільних гальмівних процесів. Це позитивно відображається на подальшому розвитку тих видів діяльності, які потребують обмеженості у збудженні нервової системи (навчальна, трудова тощо), а відтак стає можливим процес активної підготовки дитини до школи.

Суттєвим психічним новоутворенням цього вікового періоду можна вважати помітне зростання довільності дій та поведінки, відповідно до поставленої дитиною (або дорослим) мети. Ця здатність спричинює нове ставлення дитини до себе самої, своїх умінь, можливостей: самооцінювання набуває адекватнішого характеру. Значення такого новоутворення важко переоцінити в той період, коли суттєво змінюється соціальна ситуація розвитку дитини: через рік вона вже має стати школярем.

Зазначені прогресивні зміни у психіці складають потужне психічне підґрунтя для подальшого формування образу «Я»: змінюється характер очікувань, підвищується рівень домагань, стає адекватнішим самооцінювання.

Нове ставлення дитини до себе зумовлює вдосконалення довільності дій та поведінки, критичності в оцінюванні власних можливостей, і як наслідок — усвідомлення особистісних якостей, властивостей.

Психічні процеси. Пам'ять, увага, сприймання, уява, мислення набувають стійкого, довільного та цілеспрямованого характеру. Значно збільшується обсяг пам'яті. На новий ступінь розвитку підноситься мислення. Воно відокремлюється од сприймання, стає самостійним процесом. Збагачується зміст уявлень, які набувають вигляду узагальнень. Наочно-образне мислення дедалі поступається місцем словесно-логічному.

Спілкування. Помітні зрушення відбуваються у розвитку взаємин дитини з дорослими й однолітками. Провідним новоутворенням комунікативної діяльності у цей період є здатність до рефлексії (тобто орієнтація у взаєминах на погляди, думки, почуття інших людей, оцінювання себе, власних дій та вчинків з позиції партнерів зі спілкування). Це сприяє не лише розвитку комунікативних умінь, а й позитивних рис особистості таких, як емпатійність, альтруїзм тощо.

СЬОМИЙ РІК ЖИТТЯ

Суттєві зміни у психіці дитини свідчать про те, що цей період — переломний у житті дитини: закінчується період дошкільного дитинства.

Психічні процеси. Вольова регуляція — найбільше психічне досягнення цього віку. Цілеспрямованими, стійкішими стають відчуття та сприймання. При цьому значно підвищується здатність аналізаторів до розрізнення найрізноманітніших властивостей предметів — лише кольорів та їх відтінків дитина здатна диференціювати понад 10.

Пам'ять ще не втратила мимовільного характеру, утім, діти 7-го року життя активно опановують прийоми довільного запам'ятовування. Набувають інтенсивного розвитку всі види пам'яті, зокрема, образна і словесно-логічна. Довільне цільове запам'ятовування стає сталою віковою характеристикою.

Значні зміни відбуваються в розвитку мовлення та мислення, яке функціонує як процес активного пізнання довкілля. Словник збагачується від 3000 до 7000 слів; розширюється діапазон вживання різних частин мови, удосконалюється фонетика.

Зменшується імпульсивність емоційних виявів. Емоції стають «розумними», тобто усвідомлюваними та керованими..

Уява дитини 7-го року життя не лише репродуктивна, а й творча. Вона застосовується в різних видах дитячої діяльності — художній, навчальній, ігровій, мовній.

Спілкування. Розвиток взаємин із дорослими та однолітками піднімається на якісно но-

вий щабель. Новоутворенням цього віку є антиципація, тобто здатність передбачити можливі дії, учинки та оцінювання з боку довколишніх. Це додає спілкуванню більш усвідомлюваного та довільного характеру.

Прогресивні психічні зрушення та новоутворення, які притаманні дітям на кожному етапі їхнього розвитку, є характерними потенційними віковими особливостями. Утім, чи реалізуються вони своєчасно — залежить від педагогів, психологів, батьків.